

## ELS CATALANS, VÀREM CONÈIXER L'ATZEBRA?

Parés-Casanova, P.M. \*; Nebot Cerdà, J.\*\*

\*Veterinari. Institució Catalana d'Història Natural

[pmpares@gencat.cat](mailto:pmpares@gencat.cat)

\*\*Biòleg i tècnic mediambiental

De l'existència d'un èquid salvatge o assilvestrat a la península Ibèrica fins el segle XVI, l'*atzebra*, se n'ha escrit bastant [1] [2] [3] [4] [5]... i en cap cas el tema no pertany al món de la criptozoologia, com els *simiots* i *bosneraus* pirinencs, la *Bestia del Gévaudan* o la *bisce secolari de Caserta* (que certament tenen el seu interès en el camp de l'etnologia, en cap cas, de la biologia).

Alguns investigadors apunten a què es tractaria dels darrers supervivents de l'ase salvatge europeu, *Equus hydruntinus* Regalia, 1907 [6] [7]. Fos quina fos l'espècie, estava ja en franca davallada al segle XII [8] i es considera extingit a la península Ibèrica, com dèiem, al segle XVI, a prop de la frontera del migjorn valencià<sup>1</sup>: “El animal que mejor parece adecuarse a las descripciones directas que sobre el zebro se hicieron, entre los siglos X y XVI, es el *Equus hydruntinus*, del que existe un amplio registro fósil en toda Europa, desde el Villafranquiense, hasta la Edad del Bronce, y cuyos registros más próximos en el tiempo, precisamente se han encontrado en España” [2]. Tot i tractar-se d'una proposta versemblant tant per les deduccions etològiques, cromàtiques i morfològiques que es poden fer a partir dels documents històrics consultats, com pel paper representat per la península Ibèrica com a reducte on algunes espècies holocèniques (com el bisó europeu (*Bison bonasus*), l'auroc (*Bos primigenius*) [9]<sup>2</sup>, el tarpà (*Equus gmelini*) [3] [9] i el takhi (*Equus przewalskii*) hi van sobreviure fins molt tardanament, aquesta hipòtesi es troba a hores d'ara qüestionada fins i tot pels propis autors que la plantejaren.

---

<sup>1</sup> Els darrers testimonis procedeixen de Chinchilla i la Roda, prop d'Albacete, a finals del segle XVI [31].

<sup>2</sup> Interessant l'esment de Joan I d'Aragó, “el Caçador” (1350-1396), “y a Mallorques caçava l bou salvatge ab alans” [32]. Junt amb la nota sobre l'ase, que apareixerà més endavant, mereixeria la pena esbrinar a quines poblacions es deuria referir fetes per l'“Amador de la Gentilesa”. Possiblement es tractés de bovins i asinins domèstics però assilvestrats. Poblacions assilvestrades ancestrals es troben encara en algunes àrees aïllades, com la Camarga -amb la vaca i el cavalls camarguesos- i S'albufera -amb la vaca Mallorquina-, l'illa sarda d'Asinara -amb l'ase Molenti-, etc.

Altres autors han apuntat que l'*atzebra* es tractava d'un tipus d'hemió (*Equus hemionus*) [10], o bé de cavalls<sup>3</sup> [4] o ases assilvestrats<sup>4</sup> [10] o fins i tot d'un ancestre del poni Shetland [11]. Al nostre parer, i si més no en base a la informació de què es disposa a hores d'ara, l'*atzebra* podria correspondre amb l'ase salvatge africà de l'Atlas, *Equus africanus atlanticus*, amb presència a la península Ibèrica al menys des del Calcolític, o bé trobar-se íntimament relacionat amb aquestes formes nord-africanes del gènere, de les quals es disposa encara d'una informació molt limitada. Una altra cosa de la que estem segurs és que moltes representacions rupestres (Trois Frères, Le Portel i Niaux, a l'Arieja, Ekain a Guipúscoa...) que s'han volgut assignar a l'ase salvatge europeu, corresponen en realitat, i d'una manera clara, adés al takhi (Foto 1), adés al tarpà (Foto 2).

### **La base etimològica del mot ATZEBRA**

Per a molts estudiosos el mot *zebra* és el resultat fonètic del llatí vulgar ECĪFĒRUS, "cavall salvatge" [4] a partir del llatí EQUĪFĒRUS usat per Plini, sintagma compost d'EQUUS, "cavall", i FĒRUS, "fer, silvestre". La filòloga i hispanista alemanya Carolina Michaëllis de Vasconcellos fou qui primer apunt aquesta hipòtesi. Per a ells, la sonorització de la *-f-* a ECĪFĒRUS i la caiguda de la *e* post-tònica, o bé l'aglutinació de l'article aràbic amb el mot *zebra* [12] hauria originat la forma *atzebra* en català antic [13], tot i que apareix en alguns documents com *azebra* o *enzebra*. En altres llengües peninsulars, hi ha també variades accepcions del mot: *encebro*, *encebra*, *enxebre*, *zebra*, *zebro*, *cebro*, *cebra*, *açebro*, així com els derivats *adzebruno*, *azebruno*, *azembruno*... [14]. D'època romana trobem també els sintagmes *asinus feras* -a Varró (*Del Camp*, II 6.3 i II 1.5), referint-se a animals de Frigia i Licaonia<sup>5</sup>-, Plini (*Nat.* VIII 39, 72) i Amià Marcelí (*rer.* XXIII 4.7), i *asinus agrestis* a Tàcit (*Hist.* V 3.2) i Amià Marcelí (XXIV 8.5) [15]. Els antics clàssics, doncs, ja diferenciaven doncs *caballus* i *asinus* com a espècies diferents.

També Isidor de Sevilla distingia els ases i cavalls salvatges (*onagri* i *equiferi*) dels domèstics (*asini* i *equi*) -"Dosina autem dictus, quod sit color eius de asino, idem et

---

<sup>3</sup> Que haurien donat les actuals races Sorraia -al migjorn portuguès; per alguns autors, també el cavall de Las Retuertas -a Doñana- en seria un descendent; però aquest és fenotípicament molt diferent, possiblement per haver rebut influència d'altres races.

<sup>4</sup> Evidentment, res a veure amb l'"ase salvatge d'un mercader de Mallorca", citat per Joan I [32]; seria un sense-sentit històric-ecològic.

<sup>5</sup> Anatòlia.

*cinereus. Sunt autem hii de agresti genere orti, quos equiferos dicimus, et proinde ad urbanam dignitatem transire non possunt*”, apareix a Isidor de Sevilla (orig. 12,1,48-55) [16]- [les negretes seran a partir d’ara cosa nostra], i dins dels ases domèstics, diferenciava àdhuc l’*asinus arcadicus* -el guarà reproductor- i l’*asellus* o *asinus minor* -el petit ase de càrrega- [15]. Distingia igualment dues classes principals de cavalls domèstics: una de noble per a sella, identificable amb les races lleugeres, pròpia de zones càlides, una altra de vulgar per al tir, ponis i palafrens, pròpia de les zones septentrionals [15], i un *caballus sagmarius*, el semaler per a càrrega [15].

Si partim d’una altra interpretació etimològica, tot pot canviar. Papavero i Viaro, en la seva extensa monografia sobre l’*atzebra* [3], en descarten aquest origen llatí -i també un d’àrab o íber- tot establint-ne la següent evolució a partir del sueu:

\**tibra-* > sueu \*[‘tseβra] → sueu \*[ən’tseβra] > iberorromànic del NO \**on[ts]evra* ≈ \**on[dz]evra* galaico-portuguès \**enzevra* > \**ezevra* ~ \**ezevro* > *azebra* ~ *azebro* > *zebra*.

El mot germànic *zebar*, de la mateixa rel, hauria donat lloc al *ungezibere* alemany medieval, “bitxo, animal dolent” [17]... cosa encaixaria amb ple sentit per denominar un èquid salvatge (i encara no entrem en discutir si cavall o ase) que sovint es veié com a plaga, com exemplificarem amb alguns documents històrics més endavant. Per tant, es tractés d’un *equus* o d’un *asinus*, la hipòtesi suggerida pels brasilers ja no ens obliga a apuntar positivament a què l’*atzebra* es tractés d’un cavall.

*Zebro* -com a mot encara viu- l’aplicaren posteriorment els comerciants i exploradors portuguesos a la zebra, en descobrir-la al Cap de Bona Esperança, al segle XVI<sup>6</sup> [14] [18] [5]. O sigui, que el mot va ser transferit de l’èquid salvatge ibèric a la quagga, concretament, una subespècie de la zebra de les planures (*Equus burchelli quagga* Boddaert, 1785). El mot es faria després extensiu a altres espècies de zebra d’Àfrica. La quagga presentava el pelatge rogenc i no ratllat al terç posterior [19], algunes ratlles

---

<sup>6</sup> Una típica transposició del definit: un canvi neozonòmic (en cap cas isozonòmic, perquè ja queda clar que es tractava d’espècies diferents) i asincrònic (perquè l’*atzebra* pràcticament ja s’havia extingit de la Península). Tenim un cas semblant al de l’ant canadenc (*Alces alces*): quan van arribar els primers pescadors bascos al Canadà es van trobar amb ells i els van anomenar *oreina* (cérvol en euskera), i actualment els francòfons del Canadà l’anomenen *orignal*. El terme tornà a França, d’on l’ant s’havia extingit durant el Preboreal [33]. El mot *atzebra* és interessant perquè està ple, en la seva història, de tropos d’aquesta mena.

difuminades al coll i part del tronc. El nom vernacle “quagga” respon a la onomatopeia de la seva veu, un “khous khous” en hotentot [20]: “ (...) *debe su nombre al grito característico que emite, sucesión de sonidos más o menos bien expresada con la fonética de tal denominación*”<sup>7</sup> [21]. Es va extingir el 1864 [21].

En definitiva, *equiferi* com a ètímon es refereix clarament a “cavall”, no a “ase”, i més concretament, a “cavalls salvatges”<sup>8</sup>. Si partim de la interpretació etimològica que es tractava d’ases i no de cavalls - el sueu \*[tseβra], com a ètímon, com que es refereix més a un caràcter d’arisc, ens ho permet-, hi ha molts detalls documentals -que desgranem en una altra publicació text- que aleshores quadrarien. No podem deixar d’esmentar el fet que l’ase salvatge és anomenat a la Xina com a *Yeh Ma* (“cavall salvatge”) [20], imprecisió que podria explicar alguns sintagmes que no correspondrien a la realitat. Però no és l’objectiu d’aquest treball assignar a quina espècie l’*atzebra* podia correspondre.

### **ATZEBRA no és sempre un zootopònim**

Els primers topònims a la península Ibèrica relacionats amb el mot *atzebra* apareixen entre els segles IX i X. Alguns estudiosos del tema ho han aprofitat, per bastir una reconstrucció de les àrees de distribució recents [22]. Així, Nores Quesada i Liesa Vonletoow-Vorbeck [2] documenten quasi un centenar de topònims hispànics que segons ells derivarien del mot *encebro*, o sigui, que en serien zootopònims.

En alguns casos, els indicis geogràfics o lingüístics són clars i apunten cap a altres orígens, però en d’altres, topònims idèntics o similars poden haver confluït a partir d’un origen i significat diferents [23]. Ha de ser per tant la lògica de la situació geogràfica i de les característiques físiques de cadascun d’aquests llocs, unit a l’anàlisi fonètica i morfològica del topònim, el que ens permeti atribuir el mot a l’ètim en qüestió.

Vallcebre, a la comarca del Berguedà, consta a la llista de zootopònims de Nores Quesada i Liesa Vonletoow-Vorbeck. Ara bé: l’ètim correspondria a l’antic *Balcebre*, ve de l’expressió llatina *BALTEUM SEPAREM* [24]. Valldecerves, o Roca Roja, a la comarca

---

<sup>7</sup> I expressat tan poèticament per Thomas Pringle el 1821: “*And the timorous quagga’s/shrill whistling neigh/Is heard by the fountain at twilight grey; Where the zebra wantonly tosses his mane,/With wild hoof scouring the desolate plain*” (del seu poema *Afar In The Desert*).

<sup>8</sup> No assilvestrats, pels quals ja existien els derivats *efferus*, *efferatus* i *ferinus* [4]

de l'Anoia, seria un altre exemple, del qual no en coneixem l'ètimon però semblaria relacionat amb els cérvols, a jutjar per les pintures paleolítiques d'estil llewantí que hi ha. Un coneixement somer de les dues zones, de contorns encinglerats i esqueixalats (i a més, l'altitud de Vallcebre, a uns 1.100 msnm, foto 3), fa que ambdós resultin incompatibles amb l'existència d'èquids salvatges! En el segon cas, també resulta sospitós que no apareixen èquids a les pintures murals.

La localitat de les Enzebres, escrita també de vegades Les Encebres, és una pedania de El Pinós, al Vinalopó Mitjà, S del país Valencià (Fotos 4 i 5). I aquest sí que semblaria un d'aquests zootopònims clars, a més amb una compatibilitat física del territori per a l'existència d'èquids salvatges (sobretot si es tracta d'asinins, més aimants de zones estepàries i seques).

Tal volta hi hauria altres topònims als Països Catalans, potser microtopònims, arrelats en *atzebra*, però no en coneixem, per ara, cap. En fem la proposta pels especialistes i deixem la proposta oberta.

### **Apunten altres documents a la presència de l'*atzebra* en temps moderns?**

Una altra font documental interpretada erròniament. En la edició dels documents de la Cancelleria de la Corona d'Aragó a càrrec de Rodrigo Lizondo apareix una carta del 17 de juny de 1301 del rei Jaume II (reg. 121, fol. 16r.), de Lleida estant, al seu falconer Marc d'Estadella, demanant-li la tramesa de tres falcons [25]:

*“Fideli falchonerio nostro Marcho de Stadella, et cetera. Ja sabets en qual manera nós vos aguem manat que, dels falcons nostres polls que tenitz, triàssets los dos millors ab què ca- çàssem los **crebres**. E, com ara vuylam tres falchons, dels pus exuts e dels millors a caçar los **crebres**, e per aquesta rahó trametam allà en G(uillem) Aragonès, de casa nostra, qui·ls aport a nós, dehim e manam-vos que, dels pus exuts e dels millors falchons nostres, nos en trametatz tres per lo dit G(uillem) Aragonès. E açò no mudetz per neguna res, per ço cor nós ab los dits falchons volem caçar los **crebres** e deportar ab ells. Data Ilerde, .xv.º kalen- das iulii anno predicto (anno Domini .m.ºccc.º primo).”*

Colón Domènech ho aprofita per demostrar la presència de l'*atzebre* a l'Aragó al segle XIV [26]. Si que és cert que la cetreria medieval servia fins i tot per capturar alguns

ungulats, però no de la grandària d'una *atzebra*, fos ase, fos cavall! A més, el professor Colón no justifica el canvi de *crebres* a *atzebres*, que altrament sembla una transformació fonètica forçada i en cap manera no podem interpretar aqueixes *crebres* com a *atzebres*, tot i podria ser que es referís a alguna espècie de remugant silvestre, com la cabra salvatge, cérvol o cabirol, “cabra” amb una metàtesi de la *r*<sup>9</sup>, fenomen lingüístic de desplaçament freqüent, sobretot, com és el cas, quan pot format un grup amb altres lletres [3]. També sembla lògic que fins al segle XIV hi hagués hagut aquests animals, d'una manera o una altra apareixerien reflectits en els animalaris contemporanis, i no és així [18] [27].

En “L’Espill”, de Jaume Roig [28], al segle XIV, sí que en trobem una referència de què en les dones no hi ha res de bo sinó en la pell: “*corrents atzebres,/ludries, vebres,/hon bo ni bell/sino la pell,/als no si troba*”. I a “*Lo procès de les olives e disputa dels jovers i dels vells*”, text valencià de 1496 [14], es cita la dona que s’apressa per arribar abans no acabi la missa: “*hi més la més vella, per devoció:/si no-s en l’asgleya durant lo sermó,/per ser a l’Asperges més corre qu-en zebra*”. Aquests dos textos són valencians.

I no hem pogut localitzar altres mots sospitosos en els documents consultats [9] [29] [30].

### **A tall de conclusió**

Ara com ara, a diferència del que indiquen les fons castellaneres per al sud de la península ibèrica, on hi ha referències fins al segle XVI, no hi ha cap testimoni indiscutible -ni escrit ni pictòric, ni lingüístic- que ens pugui fer sospitar de la supervivència de l’*atzebra* als Països Catalans fins a època medieval, i encara molt abans. L’*atzebra* es deuria extingir al territori que actualment és Catalunya molt abans de les primeres societats humanes paleolítiques; quant al País Valencià, només el topònim de les Enzebres, a la comarca del Vinalopó Mitjà, i la seua relativa proximitat a les àrees manxegues en les quals es creu que va sobreviure l’espècie fins a la seua extinció definitiva, permet aventurar la seua presència històrica al migjorn valencià. En tot cas, i des del nostre punt de vista, l’animal al qual es refereixen les fons medievals no era un cavall, sinó alguna mena d’ase, tot i

---

<sup>9</sup> Com apareix a altres fons, no catalanes, p.ex. a uns estatuts del segle XIV de Saragossa [34]: *craba, crabito, crabon*. I tal volta en un ús similar al que fa el Dant, en toscà, en la primera de les referències al món dels animals, referint-se al cabrum (“cabrits” en la traducció de Josep M. de Sagarra): “*mei foste state qui pecore o zebe!*” (Infern, XXXII 15). Partim de la base que la transcripció del document original és la correcta.

que amb la singularitat suficient com per a ser designat amb una paraula específica, que ens va arribar del migjorn ibèric.

## Bibliografia

- [1] A. Neto, “Acerca do topónimo Zebral (concelho de Vieira do Minho).” [Online]. Available: [https://www.academia.edu/35912591/Acerca\\_do\\_topónimo\\_Zebral\\_](https://www.academia.edu/35912591/Acerca_do_topónimo_Zebral_). [Accessed: 20-Nov-2022].
- [2] C. Nores Quesada and C. von Liesau Vonlettow-Vorbeck, “La Zoologia Historica Como Complemento de la Arqueozoologia. El Caso del Zebro,” *Archaeofauna*, vol. 1, pp. 61–71, 1992.
- [3] N. Papavero and M. E. Viaro, *O “Zebro”: Considerações históricas, sua identificação e distribuição geográfica, origem da palavra “zebra” e considerações sobre etimologia*. Sao Paulo: Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas da Universidad de Sao Paulo, 2014.
- [4] J. Pascual-Barea, “Equiferus Hispanus o cebro ibérico: El caballo salvaje de la Península Ibérica desde la Antigüedad a Época Moderna,” 2014.
- [5] C. Nores, A. Morales Muñoz, L. Llorente Rodríguez, E. A. Bennett, and E. M. Geigl, “The Iberian zebro: What kind of a beast was it?,” *Anthropozoologica*, vol. 50, no. 1, pp. 21–32, 2015, doi: 10.5252/az2015n1a2.
- [6] N. Boulbes and E. N. van Asperen, “Biostratigraphy and Palaeoecology of European Equus,” *Front. Ecol. Evol.*, vol. 7, pp. 1–30, 2019, doi: 10.3389/fevo.2019.00301.
- [7] S. Monterrosa, C. Real, A. Sanchis, and V. Villaverde, “Explotación antrópica de los équidos durante el paleolítico superior. Nuevos datos del Solutrense de la Cova de les Cendres (Teulada-Moraira, Alicante),” in *Recull d’estudis de fauna de jaciments valencians. V Jornades d’arqueozoologia*, 2021, pp. 161–196.
- [8] A. López Ontiveros, “Algunos aspectos de la evolución de la caza en España,” *Agric. y Soc.*, vol. 58, pp. 13–51, 1991.
- [9] C. Gomis i Mestre, *Zoologia popular catalana*. La Bisbal d’Empordà: Edicions Sidillà, 2014.
- [10] J. L. Cardoso, J. T. Vilstrup, V. Eisenmann, and L. Orlando, “First evidence of *Equus asinus* L. in the Chalcolithic disputes the Phoenicians as the first to introduce donkeys into the Iberian Peninsula,” *J. Archaeol. Sci.*, vol. 40, no. 12, pp. 4483–4490, 2013, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.07.010>.

- [11] H. Aliment, “Remarques sur *Equus hydruntinus* Regalia,” *Bull. la Société Géologique Fr.*, vol. S5-XVI, no. 7–9, pp. 585–595, 1946, doi: <https://doi.org/10.2113/gssgfbull.S5-XVI.7-9.585>.
- [12] F. de Borja Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear. Tom X*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1979.
- [13] J. Coromines, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana, volum IX*. Barcelona, 1991.
- [14] R. Menéndez Pidal, “Zebra, cebra,” *Rom. Rev.*, vol. XXIX, no. 1, p. 74, 1938.
- [15] J. Pascual Barea, “Los équidos en Isidoro de Sevilla (Orig. xii 1.38-61): Fuentes, método, contenido y estructura del pasaje,” *Emerita, Rev. Linguist. y Filol. clasica*, vol. 85, no. 1, pp. 117–140, 2017, doi: 10.3989/emerita.2017.06.1533.
- [16] J. Pascual Barea, “Los veinte nombres de colores de caballos en Isidoro de Sevilla (orig. 12,1,48-52),” *Stud. Philol. Val.*, vol. 17, no. 14, pp. 81–110, 2015.
- [17] G. Pakendorf, “„Ungeziefer.“ Wort und Bedeutung bei Kafka,” *Acta Ger. Ger. Stud. Africa*, vol. 48, no. 1, 2020.
- [18] D. C. Morales Muñiz, “La fauna exótica en la Península Ibérica: apuntes para el estudio del coleccionismo animal en el Medievo hispánico,” *Espac. Tiempo y Forma. Ser. III, Hist. Mediev.*, vol. Serie III, no. 13, pp. 233–270, 2000, doi: 10.5944/etfiii.13.2000.5658.
- [19] P. D. Moehlman, *Equids: Zebras, Asses and Horses*. Gland: IUCN/SSC Equid Specialist Group, 2002.
- [20] F. Harper, *Extinct and vanishing mammals of the Old World*. New York: American Committee for International Wild Life Protection, 1945.
- [21] G. Scortecci, *Loa Animales. Volumen I*. Barcelona: Editorial Vergara, 1968.
- [22] N. Boulbes, “Quaternaire de la France. Implications biogéographiques et biostratigraphiques,” *Rev. l'Association française pour l'étude du Quat.*, vol. 20, no. 4, pp. 449–465, 2009.
- [23] J. Pascual Barea, “Equiferi y aquifolia: Cebros y acebos en la toponimia de la península Ibérica,” *Estud. Lingüísticos en Homen. al Profr. Benjamín García-Hernández*, pp. 455–486, 2014.
- [24] J. Coromines, *Onomasticon Cataloniae, vol. VII*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1997.
- [25] M. Rodrigo Lizondo, *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó*. Universitat de València, 2013.



- [26] G. Colón Domènech, “Cebre, que no zebra,” *Estud. Rom. (Barcelona)*, vol. 37, pp. 359–360, 2015, doi: 10.2436/20.2500.01.177.
- [27] T. González and F. Alert, *El bestiari ocult del MNAC. Art Romànic*. Barcelona: Museu Nacional d’Art de Catalunya, 2011.
- [28] J. Roig, *Spill o Llibre de les Dones*, Bliblioteca. Barcelona: L’Avenç, 1905.
- [29] F. Sabaté, *Els animals a l’Edat Mitjana*. Lleida: Pagès Editors, 2018.
- [30] O. Cubells Bartolomé, “El camp semàntic dels animals invertebrats i vertebrats a les localitats de Darmós, la Serrad’Almos i Tivissa,” *Miscel·lània*, vol. 15, pp. 109–134, 2001.
- [31] J. Pascual Barea, “Las propiedades terapéuticas del equiferus desde Plinio hasta el siglo XV,” in *Textos médicos grecolatinos antiguos y medievales: estudios sobre composición y fuentes*, M. T. S. H. Ed., Ed. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2012, pp. 125–150.
- [32] J. M. Roca, *Joan I d’Aragó*. Barcelona: Insitutció Patxot, 1929.
- [33] U. Schmölcke and F. E. Zachos, “Holocene distribution and extinction of the moose (*Alces alces*, Cervidae) in Central Europe,” *Mamm. Biol.*, vol. 70, no. 6, pp. 329–344, 2005, doi: 10.1016/j.mambio.2005.08.001.
- [34] G. Tilander, *Documento desconocido de la aljama de Zaragoza del año 1331*, vol. VII. Stockholm: ALMQVIST & WIKSELL, 1958.



Foto 1. Takhi (*Equus przewalskii*). Les Cevennes, França (Foto: Pere M. Parés i Casanova).



Foto 2. Neo-tarpà. Zoo de Munic, Alemanya (Foto: Pere M. Parés i Casanova).



Foto 3. Vallcebre, comarca del Berguedà (Foto: Pere M. Parés i Casanova).





Fotos 4 i 5. Les Enzebres, comarca del Vinalopó Mitjà, S del país Valencià (Foto: Josep Nebot Cerdà).